

- מאמר תגובה -

בעקבות המאמר 'קריעה על גיבור ישראל בעת מלחמה' מאת הרב ישי שכטר שליט"א

/// אליעזר טוויק

פתיחה

במאמר שהופיע בגיליון א, ביסס הרב ישי שכטר שליט"א את החלטתו לקרוע בלוויית גיסו היקר אלחנן קלמנון הי"ד. הטעמים העיקריים שהודגשו במאמר, הם: דין קריעה על שמועות רעות, ודין קריעה על רבו - כאשר המושג 'רבו' מורחב למי שלימד אותנו מהי מסירות וגבורה עילאיות. במאמר זה, ברצוני להרחיב את היריעה, ולדון בצדדים שונים לביסוס הלכתי לקריעה זו¹. חלקם הוזכרו במאמר של הרב ישי, או בדברי הגאון הרב שלמה דיכובסקי שליט"א, וחלקם לא.

קריעה על שמועות רעות

בכרייתא שהובאה במסכת מועד קטן (דף כו, ע"א) מופיע:

ואלו קרעין שאין מתאחין: הקורע על אביו ועל אמו (...) ועל שמועות הרעות (...)

בהמשך הגמרא שם מבואר, שהחיוב לקרוע על שמועות רעות נלמד מהנהגתו של דוד לאחר המלחמה שבה הפסידו ישראל לפלשתים

1. מאמר זה לא בא לקבוע הלכה למעשה, אלא רק לבסס את הטענה שיש מקום גדול לקריעה זו.

תגובה למאמר 'קריעה על גיבור ישראל בעת מלחמה' ♦ אליעזר טווין

בגלבוּע (שמואל ב, פרק א, פס' יא-יב):

וַיִּחַזַק דָּוִד בַּבְּגָדָיו וַיִּקְרַעַם וְגַם כָּל הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ: וַיִּסְפְּדוּ וַיִּבְכּוּ וַיִּצְמְמוּ עַד הָעָרֶב עַל שְׂאוֹל וְעַל יְהוֹנָתָן בְּנוֹ וְעַל עַם ה' וְעַל בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי נָפְלוּ בַּחֶרֶב:

בהמשך הסוגיה מבואר שלא על כל שמועה רעה קורעים:

ומי קרעיןן אשמועות הרעות? והא אמרו ליה לשמואל: קטל שבור מלכא תריסר אלפי יהודאי במזיגת קסרי, ולא קרע. - לא אמרו אלא ברוב צבור. וכמעשה שהיה.

אחרי שהאמורא שמואל שמע שהמלך שבור מלכא הרג 12,000 יהודים הוא לא קרע, משום שהשמועה הרעה מחייבת קריעה רק כשהיא נוגעת לרוב הציבור, בדומה למעשה שהיה עם נפילת ישראל מול פלישתים, שממנו נלמד חיוב הקריעה על שמועות רעות.

הראשונים נחלקו בפירוש הסוגיה בשתי נקודות:

מחלוקת ראשונה היא בביאור הביטוי 'רוב הציבור'. רש"י (על הגמרא, שם) מבאר ש'רוב הציבור' פירושו 'רוב ישראל'. לעומתו, המאירי (שם) כותב:

ויש מפרשים רוב צבור שבעיר אחת ויש מפרשים רוב צבור שבאותה מלכות.

הריטב"א (שם) מביא בשם הרמב"ן את האפשרות שמדובר ברוב ישראל וגם אפשרות נוספת שדומה לפירוש המאירי:

לא אמרו אלא כשהיו שם כל ישראל או רובם (...). ויש אומרים דכל שהוא רוב שבט אחד קרי רוב ציבור כדאמרין בהוריות (ה' ב') לענין העלם דבר של ציבור (...)

פירוש נוסף שקרוב לשיטת המאירי מופיע בהלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורג (סימן קכז):

וכמעשה שהיה, פירוש רוב אותן שיצאו למלחמה עם שאול נהרגו.

בנוסף, נחלקו הראשונים איזה דבר שקורה לרוב הציבור מחייב קריעה?
הריטב"א (שם) מביא:

פירש הרמב"ן ז"ל (...) ואף על פי שלא מתו אלא מיעוטן והיינו כמעשה
שהיה.

לפי הרמב"ן, אם רוב הציבור היו מעורכים בעניין, אף אם לא מתו רובם
חס ושלום, השמועה הרעה הזו מחייבת קריעה. כדבריו כתב גם בחידושי
הר"ן (שם).

אך מלשון הרמב"ם בהלכות אבל (פרק ט, הלכות ב,ו) נראה שמדובר על מצב
שבו חלילה רוב הציבור נהרג:

ועל רוב הצבור שנהרג (...) ועל שמועה שבאה שנהרג רוב צבור (...)

כך כתבו גם בארחות חיים (הלכות אבל, סימן ו) ובכלבו (הלכות אבל, סימן קיד).
כך גם יוצא מדברי מהר"ם מרוטנבורג שהובאו לעיל. בפירוש רבינו
יהונתן מלוניל על הרי"ף (דף טו, ע"ב, בדפי הרי"ף) ביאר שרובו של הציבור
נהרג או נשבה².

בטור (יו"ד, סימן שמ), בבית יוסף (שם) ובשלחן ערוך (יו"ד, סימן שמ, סעיף לו)
נפסק שיש לקרוע אף אם רק מיעוט מהציבור נהרג, אך אין התייחסות
לשאלה על איזה 'ציבור' מדובר כביטוי 'רוב ציבור', כלומר רובו של
איזה חלק מעם ישראל היה מעורב במקרה הרע.

לכאורה, בגלל שמתקפת הפתע³ לא הייתה מכוונת לאזור מסוים, אלא
לחדירה עמוקה כמה שיותר, יש מקום להחשיב את רוב הציבור בארץ

2. פירוש זה מובא גם בדברי הנימוקי יוסף (שם), אך בהמשך דבריו הוא מביא את
הפירוש שגם אם המיעוט נהרג זה מחייב קריעה. בענייני לא זכיתי להביין איך
לבאר את דבריו ללא שתהיה בהם סתירה.

3. דברים אלה אני מתייחס למתקפה בפני עצמה, ולא למלחמת חרבות ברזל שבאה
בעקבותיה, משום שהטור (יו"ד, סימן שמ) והשו"ע (יו"ד, סימן שמ, סעיף לו)
מתנסחים: "ושמעו שנגפו לפני אויביהם". במלחמת חרבות ברזל התעורר עם
ישראל לבער את הרוע הקיים לצידנו, וידו על העליונה בעזרת ה' יתברך, אך
בשלב של מתקפת הפתע ניגפנו לפני אויבינו במשך כמה שעות.

כמעורב בעניין. לפי זה, נראה שדין הקריעה יהיה תלוי במחלוקת הראשונים מהו 'רוב ציבור'. אם נלך לפי הפירוש 'רוב עם ישראל', הדבר לא התקיים, משום שרוב עם ישראל לצערנו לא גר בארץ ולא היה בכלל המתקפה⁴. אך אם נאמר שהכוונה לרוב של ציבור מסוים, זה אכן התקיים. לפי הסבר זה, היה מקום לחייב כל אחד אחד מעם ישראל לקרוע על מתקפת הפתע.

קריעה על אדם כשר

בגמרא במסכת מועד קטן (דף כה, ע"א) נאמר:

(...) ואי אדם כשר הוא - חיובי מיחייב למיקרע, דתניא: מפני מה בניו ובנותיו של אדם מתים כשהן קטנים? (...) מפני שלא בכה והתאבל על אדם כשר. שכל הבוכה ומתאבל על אדם כשר - מוחלין לו על כל עונותיו בשביל כבוד שעשה לו.

לפי דברי הגמרא יש חיוב לקרוע ולהתאבל על כל אדם כשר שנפטר. אך בהמשך דברי הגמרא באותו עמוד מופיע מעשה שממנו נראה אחרת:

כי נח נפשיה דרב ספרא לא קרעו רבנן עליה. אמרי: לא גמרין מיניה. (=) כשנפטר רב ספרא היו חכמים שלא קרעו, כי לא למדו ממנו ולכן הוא לא היה נחשב (רבם) - אמר להו אביי: מי תניא הרב שמת? חכם שמת תניא. ועוד: כל יומא שמעתתיה בפומין בבי מדרשא. (=) אביי אמר לאותם חכמים שהחיוב לקרוע אינו רק על רבם אלא על כל חכם בתורה שנפטר. בנוסף, הוא אמר שבגלל שדברי תורתו של רב ספרא מוכרים וידועים בבתי המדרש, וגם אותם חכמים מכירים את דברי תורתו, הוא נחשב כרבם⁵).

הדיון בין החכמים לאביי האם יש לקרוע על רב ספרא שנפטר לא מובן לאור החיוב לקרוע על אדם כשר. הרי גם אם רב ספרא לא היה רבם של

4. אם כי יש מקום לומר שאף על פי כן, נחשבים רוב תושבי הארץ כרוב ישראל, על פי דברי הגמרא בהוריות (דף ג, ע"א) ופירוש המשניות לרמב"ם (בכורות, פרק ד, משנה ג).

5. יש מקום לפרש את הגמרא בצורה שונה מעט, כמופיע בש"ך (י"ד, סימן שמ, ס"ק טז). לענייננו זה לא משנה, אך ציינתי זאת כאן בהערה, לשם הדיוק.

אותם חכמים וגם אילו לא היה חכם, היו חייבים לקרוע עליו משום שרב ספרא הוא בוודאי אדם כשר! הריטב"א (על הסוגיה) מביא שני תירוצים:

ויש מתרצים דבאדם כשר אין חיוב קריעה אלא כשהוא בפניו קודם שנקבר וזה שלא בפניו היה ומ"מ היה להם לקרוע מדין חכם שהכל כקרוביו אלא שטעו בפירוש הברייתא (...) ועוד יש לומר דגבי חכם ראוי לקרוע עליו אפ"ל חכם אחר כשהוא שוה לו אבל על אדם כשר אין קורעין עליו חכמים אלא תלמידים קטנים שיהא לפי כבודם ושאר בני אדם (...)

בסיכום הסוגיה מביא הריטב"א את שני התירוצים הללו כסייגים לחיוב קריעה על אדם כשר:

(...) ועל אדם כשר אין קריעה אלא בפניו ממש קודם שנקבר (...) ואין קורעין עליו אלא תלמידים ושאר בני אדם (...)

הסייג הראשון - שקריעה על אדם כשר היא דווקא בפניו לפני הקבורה שלו, מובאת בכמה ראשונים⁶ בשם הראב"ד. לעומת זאת, בנימוקי יוסף (מועד קטן, דף טו, ע"א, מדפי הרי"ף) מובא בשם הראב"ד שחיוב הקריעה על אדם כשר הוא אף אם שמע על הפטירה לאחר שהנפטר הכשר כבר נקבר⁷. בטור (יו"ד, סימן שמ) מציין שמדברי הרא"ש נראה שחיוב הקריעה הוא כאשר שמע על פטירת האדם הכשר בין מיתתו לקבורתו, אף אם לא נמצע בפני הנפטר הכשר. אך הבית יוסף (על הטור, שם) סובר ששיטת הרא"ש אינה שונה משיטת הרמב"ן.

הסייג השני - שקריעה על אדם כשר אינה חיוב המוטל על תלמיד חכם, מופיעה בין השאר גם בדברי הרמב"ן בספר תורת האדם (שער הסוף, ענין הקריעה).

6. ביניהם: הרמב"ן בספרו תורת האדם (שער הסוף, ענין הקריעה) ותוספות הרא"ש (על הסוגיה במועד קטן).

7. לפי הסבר זה, כנראה החכמים שלא קרעו על רב ספרא טעו ולא הכירו את הכלל שיש לקרוע על אדם כשר. הסיבה שאב"י לא תיקן אותם בעניין זה היא כי הוא סבר שדינו של רב ספרא, שהיה חכם גדול בתורה, היה חמור יותר מאדם כשר, ואב"י רצה ללמד את אותם חכמים את ההלכה הרלוונטית לגבי רב ספרא.

בשלחן ערוך (יו"ד, סימן שמ, סעיף ו) פסק רבי יוסף קארו את החיוב לקרוע על אדם כשר עם שני הסייגים שהוזכרו לעיל:

על אדם כשר, שאינו חשוד על שום עבירה ולא על שום ביטול מצוה, ולא שני שומעניה, אף על פי שאינו גדול בתורה ואף על פי שלא עמד בשעת יציאת נשמה, חייב לקרוע עליו; והוא שעומד שם בין מיתה לקבורה; ותלמידי חכמים פטורים מקריעה זו.

יש לציין, שכבר בימי רבי יוסף קארו (וכנראה עוד לפניו) הפסיקו לנהוג לקרוע על כל אדם כשר שנפטר. בבית יוסף (סימן שמ) תמה על מנהג זה, ולא מצא לו הסבר טוב. הרמ"א (שם, בסעיף ו) מציין את שיטת חלק מהראשונים שפוטרים מקריעה זו כשלא היה נוכח בפטירת האדם הכשר, ומסביר שהמנהג הנפוץ שלא לקרוע מסתמך על שיטה זו:

הגה: ויש אומרים דאין חייב לקרוע על אדם כשר, אלא אם כן עומד עליו בשעת יציאת נשמה; אבל חייב לבכות ולהתאבל עליו (ר"ן פ' האורג והגהות מיימוני פי"א בשם ראבי"ה), וכן נהגו להקל.

נראה שאדם שחרף נפשו למען הצלת עם ישראל הוא לא פחות מאדם כשר, ולכן יש מקום לקרוע עליו⁸. אמנם המנהג הנפוץ הוא שלא לקרוע על אדם כשר, אך ההבנה הפשוטה בסוגיה היא שלא כמנהג זה. כאשר הקורע הוא תלמיד חכם, שפטור מקריעה זו, אפשר שמותר לו למחול על כבודו אם ברצונו לחלוק כבוד לנפטר ולקרוע⁹.

בעל מעשים טובים

בגמרא במסכת שבת (דף לא, ע"ב) מסופר:

רבי סימון ורבי אלעזר הוו יתבי, חליף ואזיל רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה: ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא, אמר לו אידך: ניקו

8. כנראה שהרב דיכובסקי שליט"א התכוון לסוגיה זו בדבריו שציטטו בגיליון א (עמ' 9): "לא רק קריעה על אדם כשר וצדיק, אלא קריעה על גבור שהשליך נפשו מנגד בכדי להציל נפשות".

9. אולי היה מקום להחמיר, ולומר שאסור לקרוע כאשר האדם לא מחויב, משום איסור בל תשחית. ראה ברכי יוסף (יו"ד, סימן שמ, אות יג).

מקמיה; דגבר בר אוריין הוא. אמר ליה: אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין
הוא - ואמרת לי את בר אוריין הוא?

**נראה לפי סיום הדיון בין רבי סימון לרבי אלעזר שיש חיוב לעמוד בפני
אדם צדיק וירא חטא, וחיוב זה גדול יותר מהחיוב לעמוד בפני תלמיד
חכם.**

מגמרא נוספת במסכת קידושין (דף לג, ע"ב) יוצאת לכאורה מסקנה דומה:

איבעיא להו: בנו והוא רבו, מהו לעמוד מפני אביו? (= כלומר, האם מותר לרב
לעמוד בפני אביו כשאביו הוא גם תלמידו?) ת"ש, דאמר ליה שמואל לרב יהודה:
שיננא, קום מקמי אבוך (= מכך ששמואל אמר לרב יהודה לעמוד בפני אביו, אף
על פי שאביו היה גם תלמידו, יוצא שהרב צריך לעמוד בפני אביו שהוא גם תלמידו).
שאני רב יחזקאל, דבעל מעשים הוה, דאפילו מר שמואל נמי קאים
מקמיה (= רב יחזקאל - אביו של רב יהודה היה בעל מעשים, ולכן היה נכון שיעמוד
רב יהודה בפניו).

אך הרמב"ן בחידושו למסכת קידושין הסביר את הגמרא אחרת:

לפי שאין מצות קימה שיעמוד חכם אלא לפני מי שגדול ממנו בחכמה (...)
הלכך בזקן ואינה לפי כבודו שיעמוד מפני עם הארץ פטור (= כלומר, אם עובר
אדם זקן בשנים, פטור התלמיד חכם מלעמוד בפניו לכבוד גילו הגדול, משום שלא
מכובד שהתלמיד חכם יעמוד לפני עם הארץ) (...) והיינו נמי דאמרינן בדרב
יחזקאל דבעל מעשים הוה דאפילו מר שמואל קאים מקמיה, לומר שאין
בו משום זקן ואינה לפי כבודו, ואפי' לשמואל, הילכך **חייב לעמוד מפני
שיבה שלו, דאלו משום מעשים אין עומדין.**

לפי הרמב"ן, אין כלל חיוב לעמוד בפני אדם בעל מעשים. הוא מסביר
שהעובדה שאביו של רב יהודה היה בעל מעשים רק גורמת לכך שאין
פגיעה בכבודו של רב יהודה אם יעמוד בפני אביו, וכן אין פגיעה בכבודו
של שמואל אם יעמוד בפני אביו של רב יהודה מחמת גילו המופלג. לפי
שיטתו, אפשר לומר (קצת ברוחק) שהגמרא במסכת שבת לא עוסקת
בחיוב לעמוד בפני אדם צדיק, אלא עוסקת במעלה העקרונית שנכון
יותר להדגיש - הגדלות בתורה או יראת השמים.

תגובה למאמר 'קריעה על גיבור ישראל בעת מלחמה' ♦ אליעזר טוויק

הר"ן על הרי"ף בקידושין (דף יד, ע"א, בדפי הרי"ף) מביא את הסבר הרמב"ן, ולאחר מכן מקשה עליו:

(...) ואם איתא דבעל מעשים אין עומדין מפני מעשיו אלא מפני שיבתו מאי דחי שאני רב יחזקאל דבעל מעשים הוה אפ"ה רב יהודה לא היה חייב לעמוד מפניו דזקנה אין כאן ואי משום דאבוה הוה הא למה דדחינן שקולין הן?

הקושי בדברי הרמב"ן הוא שלפי שיטתו לרב יהודה ולשמואל היה מותר לעמוד בפני אביו של רב יהודה, אך מהסוגיה נראה שהיה חיוב לעמוד מפניו. לכן מסביר הר"ן את הגמרא כפשוטה, ומוסיף לכך סברה:

ולפיכך נראה לי שכל שמוחזק בבעל מעשים ואין ספק בעניינו כרב יחזקאל עומדין מפניו שלא צותה התורה בחכם אלא מפני שהחכמה מביאה לידי מעשים אלא שלא פרשה תורה במעשה כמו שפרשה בחכמה לפי שאין הכשר המעשה גלוי כמו שיתרון הכשר החכמה נראה לכל (...)

הר"ן מסביר שהחיוב לעמוד בפני חכם בתורה הוא משום שחכמתו בתורה תביא לידי קיום התורה. לכן ברור שגם בפני צדיק שאינו חכם בתורה, אך מקפיד על קיומה באופן מיוחד, יש לעמוד.

הטור (יו"ד, סימן רמד) פוסק כשיטת הר"ן:

ומי שהוא חסיד ובעל מעשים הכל צריכים לעמוד מפניו אפילו הגדולים ממנו בחכמה הרבה.

בבית יוסף (שם) הביא את מחלוקת הרמב"ן והר"ן, ובסוף דבריו כתב שנראה מפוסקים נוספים שלא הביאו את החיוב לקום בפני בעל מעשים, שסברו כדעת הרמב"ן. על פי זה, הוא פסק בשלחן ערוך (יו"ד, סימן רמד, סעיף יב) כדעת הרמב"ן.

לעומתו, הב"ח (שם בס"ק ט) מבאר את דברי הטור, ופוסק כשיטתו וכשיטת הר"ן:

היינו לומר אם אותו שהוא חכם ואינו גדול ממנו ולא למדו כלום הוא חסיד ובעל מעשים לא סגי בהידור אלא הכל צריכין לעמוד מפניו ואפילו הגדולים ממנו בחכמה הרבה אם אינן גדולים כמוהו בחסידות (...)

(...) גם הר"ן חלק על דעת הרמב"ן שהביא בפירושו אלא חייבין לעמוד מפני חכם בעל מעשים אפילו איננו זקן אפילו היה גדול בדורו כמר שמואל ודלא כמ"ש ב"י כאן וכן פסק בש"ע (...) אלא חייב לעמוד מפני חכם בעל מעשים ואפילו גדול בדורו מפני קטן חייב לעמוד מפניו. נראה לי:

הש"ך והט"ז על סעיף יב בשלחן ערוך (שם) הביאו את דברי הב"ח, ואפשר שסברו כמוהו.

אם כן, לפי חלק מהפוסקים יש חיוב לעמוד בפני צדיק בעל מעשים טובים. אולי יש מקום לומר, שההשוואה בין תלמיד חכם לבין צדיק תהיה נכונה לא רק לעניין החיוב לעמוד בפניו, אלא אף לחיוב לקרוע עליו, בוודאי אם נאמר שבעל מעשים הוא מדרגה יותר גדולה מחכם בתורה, כמו שנראה בגמרא במסכת שבת. לפי זה, יש מקום לקרוע על מי שמסר נפשו להצלת ישראל גם מסיבה זו¹⁰.

סיום

אי אפשר לסיים את המאמר בלי להדגיש, שהעיסוק במעשי הגבורה של אלחנן הי"ד, ושאר גיבורי עמנו שנחלצו לעזרת יישובי עוטף עזה בשמיני עצרת תשפ"ד, ורבים מהם שילמו על כך בחייהם או בפציעות בגוף ובנפש, אינם מסתכמים כלל וכלל בדיון כזה או אחר שנדון בעקבותיהם. אך תורתנו תורת חיים, ובית המדרש עוסק בכל צדדי החיים ויש לו אמירה לגביהם. זה המקום שמצאתי לי להתגדר בו ולכתוב מאמר זה.

10. אם כי לא נראה שאפשר להוציא מכאן חיוב הלכתי שיחייב את כולם, משום שגם על חכם בתורה שאינו רב מובהק לא נהוג היום לקרוע.